

SAŽETAK NALAZA ISTRAŽIVANJA

PREPOZNAVANJE I ODGOVOR NA TRGOVINU LJUDIMA U LOKALNOJ ZAJEDNICI

Srbija sve više postaje zemlja porekla žrtava trgovine ljudima, pri čemu se i struktura žrtava trgovine ljudima menja: procenat žrtava seksualne eksploatacije je opao sa 89 (2004) na 41% (2013) ali je povećan udeo radne eksploatacije, prošnje i prinudnih brakova.

Kako se potencijalne žrtve trgovine ljudima regrutuju u sredinama u kojima žive, i to najčešće preko žrtvama poznatih lica, postavlja se pitanje načina na koji zajednica i institucije na lokalnom nivou mogu da odgovore na ovaj problem. Zato je Centar za istraživanje javnih politika, u partnerstvu sa Centrom za zaštitu žrtava trgovine ljudima, sproveo istraživanje o tome kakve su **moгуćnosti unapređenja lokalnog sistema za suprotstavljanje trgovini ljudima**. Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta „Unapređenje prevencije, zaštite i integracije žrtava trgovine ljudima kroz razvoj lokalnih socijalnih politika – osnaživanje koordinativne uloge centara za socijalni rad na lokalnom nivou“, koji je finansiralo Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja. Tokom rada na projektu podršku su nam pružili profesionalci iz centara za socijalni rad, policije, škola, Nacionalne službe za zapošljavanje, tužilaštva, sudova, nevladinih organizacija i lokalnih samouprava, kao i sami građani na teritoriji opština Sremska Mitrovica, Smederevo i Piroto.

Istraživanje je uključivalo najpre analizu zakonodavnog okvira kojim su regulisane nadležnosti institucija koje deluju na lokalnom nivou, analizu dobrih praksi u suprotstavljanju trgovini ljudima u svetu, a zatim i dve ankete, kao i individualne i grupne intervjuue, sprovedene periodu jun - avgust 2014. godine Anketiranjem 600 građana ispitivani su njihovi stavovi prema trgovini ljudima i predrasude prema žrtvama trgovine ljudima, a anketiranjem 41 stručnog radnika centara za socijalni rad analizirana su njihova znanja o trgovini ljudima.

Kako su preliminarna istraživanja ukazala da su žene uzrasta od 20 do 30 godina, sa niskim obrazovanjem i bez zaposlenja, i devojčice romskog porekla uzrasta od 14 do 18 godina značajno izloženije faktorima rizika karakterističnim za trgovinu ljudima, u okviru kvalitativnog dela istraživanja sproveden je 21 intervju sa osobama ovog profila. Takođe je sprovedeno i 27 grupnih intervjuua sa predstavnicima institucija i nevladinih organizacija u Piroto, Smederevu i Sremskoj Mitrovici. O rezultatima istraživanja diskutovale se na okruglim stolovima sa stručnim radnicima iz centara za socijalni rad, policije, škola, Nacionalne službe za zapošljavanje, tužilaštva, sudova, nevladinih organizacija i lokalne samouprave. U prvom krugu težište je bilo na ostvarivanju razumevanja procesa trgovine ljudima i postizanju sporazuma o načinu na koji bi zajednica trebalo da funkcioniše kako bi bila sposobna da odgovori na ovaj izazov. U drugom krugu razmatrano je šta institucije mogu da urade u cilju unapređenja spremnosti zajednice da se suprotstavi trgovini ljudima.

ODABRANI NALAZI – ŠTA SMO SAZNALI?

1. Prevencija i prepoznavanje žrtava trgovine ljudima

Mogućnost lokalne zajednice za prevenciju trgovine ljudima možemo posmatrati kroz razvijenost svesti građana o temi i fenomenu trgovine ljudima, razvijenost sistema da brzo prepozna i odgovori na probleme građana u nepovoljnom položaju, te kroz borbu zajednice protiv korupcije i kriminala koji fundamentalno ugrožavaju bezbednost građana, što su sve mehanizmi koji predstavljaju protivtežu samoj ekonomskoj potražnji trgovine ljudima. Ovo istraživanje se fokusiralo na analizu prva dva aspekta.

Što su građani bolje informisani o suštini trgovine ljudima, rizicima i načinima vrbovanja žrtava, manja je verovatnoća da će se i sami naći u situaciji da postanu žrtve. Isto tako, biće im lakše da prepoznaju znake i karakteristike situacija koje ukazuju na ovu pojavu.

Ključni nalazi anketiranja 600 građana su sledeći:

- Čak 94,4% građana upoznato sa postojanjem trgovine ljudima, ali većina njih ne zna da navede više oblika trgovine ljudima, osim da se radi o prodaji ljudi.

- Na stavove građana utiču stereotipi koji se formiraju kroz prađenje medijskih izveštaja obojenih senzacionalizmom. Četvrtina anketiranih (25,4%) izjednačava trgovinu ljudima sa seksualnom eksploatacijom devojčica i žena u inostranstvu, što je često povezano sa kidnapovanjem. Ostali najčešći odgovori su krađa i nestanak dece i trgovina organima na Kosovu (po 7,5%), i krađa beba iz bolnica (5,6%).
- Građani nemaju jasna saznanja o tome koji su to rizici, niti pokazatelji koji mogu da ih navedu na sumnju da se u nekoj situaciji radi o trgovini ljudima. Samo petina građana (20,6%) smatra da bi moglo da prepozna situaciju trgovine ljudima, i to oslanjajući se na intuiciju, opšte ponašanje, ili životno iskustvo.
- Ukoliko bi prepoznali situaciju trgovine ljudima, 87% građana izjavilo je da bi to prijavilo policiji.
- Tek 3,9% građana shvata da se žrtve vrbuju i putem lažnih oglasa za posao i obećanjima o boljem životu, a samo jedan ispitanik je kao oblik trgovine ljudima naveo dečju prošnju.
- Socijalnu distancu, kao otvoreno protivljenje da im žrtva trgovine nakon što je izašla iz lanca trgovine ljudima bude komšija, izražava petina građana (20,3%).
- Predrasude prema žrtvama postoje i kod profesionalaca i kod građana: blizu trećine profesionalaca (31,7%) i polovina anketiranih građana (50,5%) smatra da su žrtve delom i same odgovorne za ono što im se desilo.

U kojoj meri institucije u lokalnoj zajednici deluju proaktivno ako građani nisu u stanju da prepoznaju situacije trgovine ljudima? Delovanje sistema, to jest centara za socijalni rad, policije, škola, Nacionalne službe za zapošljavanje, tužilaštva, sudova, lokalne samouprave – zavisi od stepena njihovog razumevanja trgovine ljudima, a zatim od razvijenosti sistema identifikacije žrtava. Naši nalazi pokazuju sledeće:

- Stručni radnici zaposleni u centrima za socijalni rad shvataju da je trgovina ljudima delo namere,¹ da žrtve ne moraju da budu svesne svog položaja, da se trgovina ljudima često odvija u okvirima granica Srbije, i da se osim fizičke prinude koriste i druge metode kontrole.
- Prvenstveno profesionalci zaposleni u centrima za socijalni rad i policiji mogu da prepoznaju rizične situacije i čin trgovine ljudima. Međutim, često ne postoji jasno razumevanje razlike između prosjačenja i trgovine ljudima, kao ni između trgovine ljudima i krijumčarenja ljudi.
- Profesionalcima koji su zaposleni u centrima za socijalni rad nije potpuno jasna sopstvena uloga prilikom prvog kontakta sa žrtvom trgovine ljudima – odnosno ne znaju kada je u procesu zaštite te osobe potrebno da kontaktiraju sa nacionalnim Centrom za zaštitu žrtava trgovine ljudima.
- Zaposleni u školama, Nacionalnoj službi za zapošljavanje, tužilaštvima, sudovima, i lokalnoj samoupravi, sporadično su informisani o problemu i fenomenu žrtve trgovine ljudima.
- Metode proaktivne identifikacije i rad sa grupama koje su u posebno visokom riziku da postanu žrtve trgovine ljudima ne primenjuje nijedna od navedenih institucija u zajednici.

Ovi nalazi ukazuju da je delovanje sistema u zajednici u odnosu na otkrivanje žrtava trgovine ljudima pre svega reaktivno, da u lokalnoj zajednici ne postoji dovoljno znanja za prepoznavanje i preventivno delovanje.

2. Zaštita žrtava trgovine ljudima

Aktivnosti koje se odnose na suprotstavljanje trgovini ljudima najčešće se organizuju i sprovode na nacionalnom nivou, ali se odgovor i zaštita takođe očekuju i u lokalnim zajednicama. Zaštita identifikovanih žrtava u nadležnosti je centralnih institucija, koje kroz budžetsku podršku omogućavaju njihovo zbrinjavanje u lokalnim sredinama u kojima su identifikovane. Ministarstvo za rad, zapošljavanje, boračka i socijalna pitanja je zato 2012. godine osnovalo nacionalni Centar za zaštitu žrtava trgovine ljudima koji koordinira aktivnostima pružanja usluga socijalne zaštite žrtvama trgovine ljudima, i saraduje sa centrima za socijalni rad, ustanovama za smeštaj korisnika, drugim organima, službama i organizacijama, sa ciljem obezbeđenja najboljeg interesa i bezbednosti žrtava.

- Prema podacima iz Centra zaštitu žrtava trgovine ljudima, policija (72,7%) i sistem socijalne zaštite (21,2%) najčešće upućuju moguće žrtve trgovine ljudima na ovu instituciju, za razliku od sistema obrazovanja i zdravlja koji nisu uputili nijednu žrtvu tokom 2013. godine.
- Centri za socijalni rad imaju bitnu ulogu u sistemu zaštite žrtava, ali se njihov ideo često preuveličava od strane drugih sistema. Zbog nejasno uspostavljene uloge centara za socijalni rad ali i ostalih sistema u ovoj oblasti, sve ove institucije „lutaju” u traženju odgovora na problem.
- Predstavnici institucija na lokalnom nivou sebe često i pre svega vide kao sprovodiocce odluka sa nacionalnog nivoa, a ne i kao donosiocce odluka u sopstvenim zajednicama.

¹ Kako bi se delo okarakterisalo kao trgovina ljudima dovoljno je da postoji namera eksploatacije, a ne i da je do eksploatacije došlo.

- Koordinacija institucija na nivou zajednica nije razvijena i odvija se „od slučaja do slučaja“. Povezanost sistema zasniva se na ličnim odnosima i povremenim zajedničkim akcijama, što nije dovoljno za plansko unapređenje aktivnosti za borbu protiv trgovine ljudima.
- Profesionalci iz centara za socijalni rad, policije, škola, Nacionalne službe za zapošljavanje, tužilaštva, sudova, lokalne samouprave – ne vide klasično shvaćeno suprotstavljanje trgovini ljudima kao cilj koji može da okupi zajednicu.² Navode da su resursi zajednica ograničeni, a identifikovanih žrtava trgovine ljudima na godišnjem nivou je malo, zbog čega ova tema nije prioritet.
- Kada se suprotstavljanje trgovini ljudima postavi u okvire prevencije i integracije, fokus se menja i polje delovanja širi se na brojne ugrožene grupe, koje svaki sistem u zavisnosti od svog mandata prepoznaje. Tako profesionalci iz centara za socijalni rad brzo povezuju mogućnost da žrtva nasilja koja nema mogućnosti za ekonomsko osamostaljenje, a za koju sistem nije našao odgovarajuće rešenje (npr. iseljenje nasilnika iz zajedničkog stambenog prostora i zabranu prilaza), postane žrtva trgovine ljudima. Predstavnici institucija uglavnom su otud izrazili stav da je trenutno primerenije govoriti o mapiranju, tj. identifikaciji potencijalnih žrtava, koje će potom pratiti primerene akcije lokalne samouprave.

Možemo zaključiti da nisu jasne ni uloga centara za socijalni rad ni forma saradnje aktera u lokalnoj zajednici da odgovore na izazov trgovine ljudima u datom kontekstu. Kroz intervju, a još više okrugle stolove, došlo se do zaključka da ograničene mogućnosti profesionalaca da pomognu korisnicima mogu dovesti do povlačenja jednog broja njih iz suštinske uloge pomagača u sopstvene ograničene uloge i strogo držanje propisanih ovlašćenja pod maskom profesije. U tom smislu, profesionalci su u konfliktu između želje da pomognu i ograničenih resursa kojima raspolažu, i često ograničeni mandatom institucije koju predstavljaju.

3. Integracija žrtava trgovine ljudima

Jedan od glavnih faktora koji dovode do trgovine ljudima jeste percepcija te osobe da su joj sva vrata zajednice zatvorena, i da nema mogućnosti da ostvari iole pristojan život u toj sredini. Otud, građani se mogu i svesno upustiti u rizične situacije za koje znaju da mogu voditi trgovini ljudima. Na to pristaju jer nemaju drugog načina da obezbede osnovna sredstva za egzistenciju. U ovakvim slučajevima prevencija bi podrazumevala stvaranje mogućnosti za pristupačno i adekvatno obrazovanje, i dostupnost veštinama potrebnim za tržište rada. Na lokalnom nivou, nosioci ovih aktivnosti su institucije obrazovanja i Nacionalna služba za zapošljavanje.

Mehanizmi koji omogućavaju društveno uključivanje osoba koje su diskriminisane, u nepovoljnom socio-ekonomskom položaju, ili na bilo koji drugi način obesnažene, imaju i preventivnu i integrativnu ulogu, ali daju rezultate tek na duge staze. Kada se od zajednice očekuje da kreira rešenja u ovom kontekstu, a sa veoma malo resursa, postavlja se pitanje šta je uopšte moguće uraditi? Koordinativna uloga centara za socijalni rad u zaštiti žrtava takođe postaje upitna, jer se postavlja pitanje kojim sistemima i kojim akcijama centri treba da koordiniraju?

Naši nalazi ukazuju na to da:

- Lokalne zajednice još ne raspolažu resursima koji bi omogućili uključivanje žrtava trgovine ljudima ili bilo kojih višestruko ugroženih građana u društvo. Nisu u dovoljnoj meri razvijeni ni mehanizmi prevencije, niti mehanizmi integracije žrtava u zajednicu.
- Jedan od stubova uključivanja je kvalitetno obrazovanje. Iako ispitanice sa kojima smo razgovarali uviđaju važnost obrazovanja, te shvataju da kroz obrazovanje mogu da ostvare svoju samostalnost, a da nisko obrazovanje i položaj zavisnosti predstavljaju rizik da postanu žrtve porodičnog nasilja ili bilo kog vida zloupotrebe – one ne vide da im se pomaže u sticanju kvalitetnog obrazovanja.
- Lokalno tržište rada nije razvijeno i ne nudi mogućnosti za zapošljavanje građanima u nepovoljnom položaju, a praksa društveno odgovornog poslovanja u zajednicama u kojima smo sprovedli istraživanje nije razvijena. Kao posebno ugroženu grupu sagovornici navode Romkinje koje su napustile obrazovanje.
- Osim motivacionog treninga, profesionalci iz Nacionalne službe za zapošljavanje nisu naveli nijedan vid podrške za hronično nezaposlene osobe u cilju izgradnje radnih navika i radnog iskustva. Programi Nacionalne službe za zapošljavanje su centralizovani i ne mogu se u većoj meri prilagoditi potrebama određene osobe.

U kontekstu u kojem svoj deci nije dostupno obrazovanje istog kvaliteta, ne postoji interakcija tržišta rada i obrazovanja, a potražnja za radnom snagom stagnira ili se smanjuje, građanima u nepovoljnom položaju i žrtvama trgovine ljudima zatvorena su dva glavna kanala inkluzije. Razvoj oba ova mehanizma ne može se desiti preko noći i zahteva vreme koje mnogi ugroženi građani nemaju. Zato je potrebno razvijati alternativne mehanizme uključivanja.

² Sprovođenje kampanja, povećanje stope identifikacije i organizacija zaštite žrtava.

KAKO DALJE? PREPORUKE

Izneti rezultati predstavljaju sliku situacije u tri zajednice u Srbiji. Korisnost ovih nalaza za aktere iz nekih drugih sredina zavisi od sličnosti situacije u kojoj se nalaze. Međutim, uočili smo zajedničke probleme, i to:

1. nedovoljnom razvijenost svesti građana o trgovini ljudima;
2. reaktivnost sistema u odnosu na žrtve trgovine ljudima;
3. nejasnu ulogu i mandat institucija u lokalnim sredinama;
4. nedovoljnu razvijenost mehanizama za integraciju građana u nepovoljnom položaju, uključujući i žrtve trgovine ljudima; i
5. nepostojanje mehanizama u zajednicama koji bi omogućili razvoj novih odgovora na trgovinu ljudima.

Da bi do odgovora aktera na lokalnom nivou došlo potrebno je, u saradnji sa lokalnim institucijama, jasno definisati polja delovanja, i imenovati odgovorne institucije u različitim fazama prevencije, zaštite i integracije žrtava.

- ❖ Centri za socijalni rad, policija, škola, Nacionalna služba za zapošljavanje, tužilaštvo, sudovi, nevladine organizacije i lokalna samouprava, kao i sami građani ne mogu da se bore protiv trgovine ljudima pojedinačno. Međutim, njihova zajednička i koordinisana akcija nije moguća u svakoj fazi tog procesa zbog različitih mandata i ciljnih grupa kojima se bave, pa je bitno identifikovati koje institucije potencijalno mogu biti tzv. koordinatori aktivnosti u određenim fazama.
- ❖ Uloga lokalnih aktera je najvažnija u prevenciji. Kroz lokalne budžete lokalna samouprava može da podrži informativne kampanje za opštu populaciju, ali i one ciljane na informisanje višestruko ugroženih grupa.
- ❖ Nevladine organizacije takođe mogu biti bitan akter u informisanju javnosti i građana, koristeći ne samo tradicionalne kanale informisanja već i one neformalnije kao što su akcije „od vrata do vrata”, ulične manifestacije, ali i informisanje preko društvenih mreža.
- ❖ Škola, ali i zdravstvene ustanove, mogu biti glavne tačke oslonca kada je u pitanju pokušaj regrutovanja dece u lanac trgovine ljudima. Promena ponašanja školaraca, izostanci iz škole, specifični zdravstveni problemi – mogu da ukažu na neku neregularnu delatnost i time pomognu da sistemi socijalne zaštite i pravosuđa blagovremeno reaguju.
- ❖ Centri za socijalni rad su dragoceni saveznici u prevenciji kada su u pitanju lica koja su već u sistemu socijalne zaštite. Mnogi štićenici sistema višestruko su ranjivi i izloženi pojačanom riziku da postanu žrtve, te sistem može na vreme da primeti i adekvatno reaguje na tu pretnju.
- ❖ Od centara za socijalni rad očekuje se da koordinišu akcije i prevencije, i zaštite, i integracije žrtava trgovine, ali po svom mandatu i fokusu oni takvu ulogu mogu da odigraju samo kada je u pitanju zaštita žrtava. Kada su jednom različiti sistemi identifikovali potencijalne žrtve, centri rade na njihovom zbrinjavanju. Integrativna funkcija je ipak na drugim akterima u društvu.
- ❖ Integracija žrtava u društvo jedan je od najvećih izazova za lokalnu zajednicu. Nijedna od institucija samostalno ne može da uspe u tom poslu, već je potreban angažman službe za zapošljavanje, lokalne samouprave i privrede – da nabrojimo samo one koji su akteri u aktivaciji i zapošljavanju. Žrtvama je takođe često potreban i smeštaj, koji bi opet zajednički trebalo da reše centri za socijalni rad, a lokalna samouprava da obezbedi sredstva. Mnogima su potrebne i zdravstvene usluge, kao i usluge psihosocijalne podrške. Drugim rečima, integracija žrtava za zajednicu je kompleksna i skupa, i zato bi ipak veće napore trebalo posvetiti prevenciji bez obzira što trgovina nije u izuzetnoj meri vidljiva.
- ❖ Kako su resursi lokalnih zajednica ograničeni, aktivnosti se moraju prioritizovati. U kontekstu iznetih rezultata naš stav je da bi fokus akcije u borbi protiv trgovine ljudima trebalo da bude na razvoju mehanizama koji najviše odgovaraju potrebama te sredine – bilo u domenu prevencije, bilo zaštite, bilo integracije.
- ❖ Nedovoljnu saradnju među sistemima i njihovu rasparčanost je važno razmotriti i kroz ograničeni efekat koji oni imaju, a on ukazuje na bespomoćnost sistema u rešavanju najkompleksnijih problema ljudi koji su se privremeno ili dugotrajno našli u bespomoćnoj situaciji.
- ❖ Ne postoji ulaganje u povezivanje institucija na lokalnom nivou radi rešavanja nekog problema, a upravo je to aktivnost koja treba da se finansira bilo sa centralnog bilo sa lokalnog nivoa. Prilikom dodele projekata trebalo bi da se posebno vrednuju oni koji uključuju razne institucije u planiranje i sprovođenje aktivnosti, odnosno da se finansiraju projekti orijentisani na institucionalnu sinergiju i izgradnju zajedništva.

Nalazi i predlozi do kojih se došlo nisu univerzalni, već predstavljaju sintezu istraživanja i predloga profesionalaca zaposlenih u institucijama i organizacijama civilnog društva iz tri grada uključena u istraživanje. U tom smislu, nadamo se da će rezultati ovog istraživanja poslužiti pre svega kao okvir za akciju na polju suprotstavljanja trgovini ljudima, i da nude ideje o mogućem delovanju zajednice na unapređenju lokalnog sistema za suprotstavljanje trgovini ljudima.